

BULLETIN

van de Historische Kring

HET LAND VAN HERLE

OPGERICHT 4 APRIL 1945

Twee-maandelijks tijdschrift ter versteviging van het contact tussen de historie-beoefenaars en historie-belangstellenden, wonende in het oude Heerleer land.

Het Kasteel *Eyckholt*

IN het schilderachtige dal van de Geleenbeek ten zuiden van de Eikenderweg in de beemden van het landgoed Terworm liggen in het groen verscholen de bouwvallen van het voormalige adellijke huis EYCKHOLT.

Bij het kasteel behoorde eertijds een hofstede, die thans geheel is verdwenen, zomede een watermolen, die nog bestaat, doch als zodanig niet meer in gebruik is. Of de aan de oostzijde van de ruïne gelegen stallingen deel uitmaakten van de boerderij of van het kasteel is niet bekend. De stallingen, die in gebruik zijn bij de pachter van de watermolen, dateren voor het overgrote deel uit de jongste tijd. Slechts een klein gedeelte kan tot het oorspronkelijke gebouw hebben behoord, getuige de schietgaten in de buitenmuur.

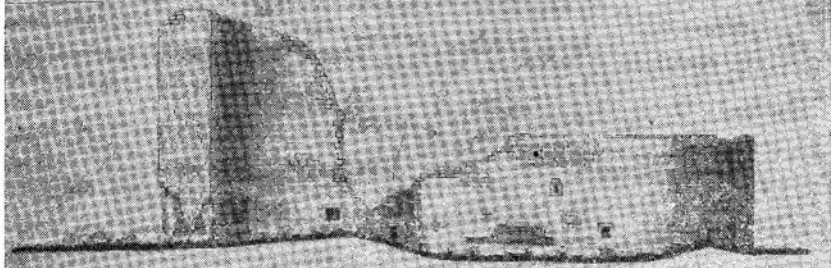
Eyckholt was een versterkt kasteel, omgeven door grachten, die van water werden voorzien door de in later tijd omgelegde Geleenbeek. Deze beek stroomde oorspronkelijk door de middensloot van de Wormerbeemden.

Het kasteel was opgetrokken uit Kunraadse kalksteen; de van schietgaten voorziene buitenmuren waren bekleed met mergelblokken. In het inwendige van de ruïne zijn nog sporen van bakstenen metselwerk zichtbaar. Daar bij de oorspronkelijke bouw wel geen bakstenen zullen zijn gebruikt, moet worden aangenomen, dat dit metselwerk afkomstig is van in later tijd aangebrachte veranderingen.

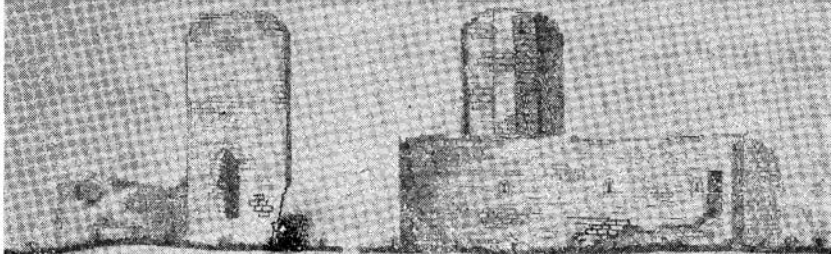
De Directie van de Oranje-Nassau Mijnen, eigenaresse van het landgoed Terworm, heeft onlangs de ruïne van het kasteel Eyckholt in tekening laten brengen en ons een afdruk welwillend afgestaan, die wij hierbij reproduceren.

Omtrent het bouwjaar van het kasteel is niets bekend. Vermoedelijk dateert de bouw uit de middeleeuwen en kan mitsdien tot een van de oudste bouwwerken uit deze streek worden gerekend.

R U I N E H A B B H O E V E " O U D E Y K H O L T "

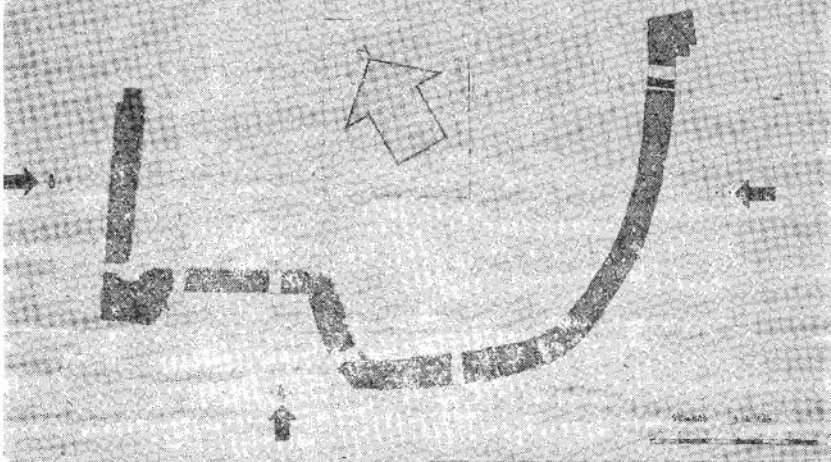

Z A N Z I C H T - A -

Z A N Z I C H T - B -

Z A N Z I C H T - C -

P I N T R O O D I N G O N H E E R E S T A T I O N

De Dictionnaire historique du Limbourg van L. Baron DE CRASSIER (Publications Tome 68 blz. 167) bevat een uitvoerig overzicht van de geschiedenis van het kasteel en zijn bewoners, in vertaling luidende, als volgt :

EYCKHOLT, gelegen te Welten (moet zijn Terworm) was een leen van de Keurkeulse Mankamer van Heerlen; het was een riddergoed en had een laathof.

Dit leen werd ook genaamd EYKENT en EYCKERHOF.

Het kasteel, genaamd TER EYCK of EYCKHOLT, was een oud bouwwerk uit de middeleeuwen en werd omstreeks 1760 afgebroken wegens bouwvalligheid. De bouwvallen van een hoektoren, enkele muren en fundamenten wijzen nog op de belangrijkheid van dit kasteel. De Heer van Eyckholt had, als zodanig, het recht van benoeming der bedienaren van het St. Nicolaas-altaar in de kerk van Heerlen. Het kasteel had een slotkapel.

In 1385 was ridder Gerard VAN DEN EYCHOLTZ eigenaar daarvan; hij werd opgevolgd : door zijn zoon Gerard VAN DEN EYCHOLTZ, die leefde van 1415—1418;

in 1420 door Jonker Hendrik VAN DER LYNDEN gen. VAN DEN EYCHOLTZ;

in 1427 door Jr. Gerard VAN DEN EYCHOLT en Jr. Lambert VAN DEN DRIESCH;

in 1428 en 1429 door Gerard VAN DEN EYCHOLT alleen;

in 1465 behoorde Eyckholt toe aan de erfgenamen van Barbara de Ruyschenberg, weduwe van Gerard VAN DER LINDEN gen. VAN DEN EYCHOLTZ.

Opgemerkt zij, dat de families Eyckholt en van der Linden gen. Eyckholt hetzelfde wapen voeren : een getakt St. Andrieskruis. De oorspronkelijke naam zal dus LINDEN zijn geweest en Eyckholt daaraan zijn toegevoegd in verband met deze bezitting.

Omstreeks deze tijd en tot 1509 was Eyckholt verdeeld onder verschillende eigenaren.

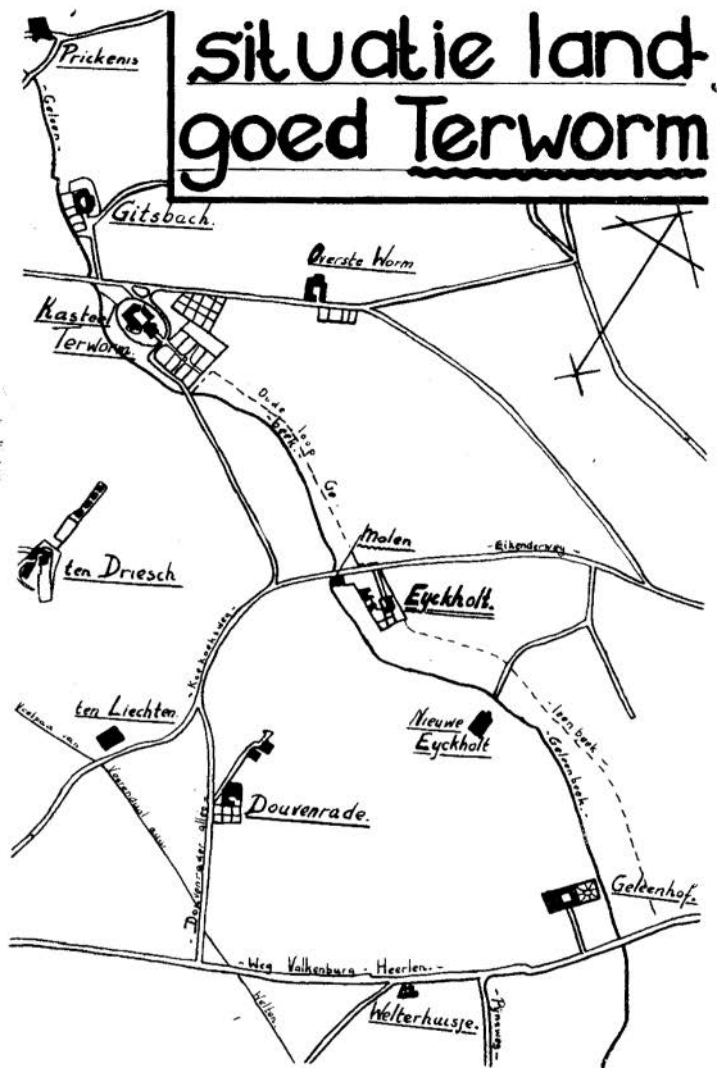
In 1467 Jan VAN GRUITHUIS, burger van Valkenburg, echtgenoot van Catharina van ULHOEVEN, draagt het gedeelte, dat hij van Eyckholt heeft geërfd, over aan Diederich VAN PALLANT, drossard van Valkenburg.

In 1468 Jan VAN EYL, echtgenoot van Elisabeth VAN ULHOEVEN (HULHOEVEN) draagt zijn gedeelte en de rechten verkregen door het overlijden van Jan VAN GRUITHUIS en diens vrouw over aan Jan UBACH VAN UBACHSBERG.

In hetzelfde jaar verheft Frederik VAN RUYNSDORP, schoonbroeder van Jan VAN EYL, zijn deel, voor hemzelf en zijn erfgenamen.

In 1468 verkopen de gebroeders SCHEYFFART VAN MERODE VAN BORNHEIM hun aandeel in de Eyckholt aan Diederich VAN PALLANT.

In 1471 verklaren Everhard 't ZIEVEL, echtgenoot van Jutgen VAN BUEDERICH en Hendrik VAN MERLE, echtgenoot van Yburg VAN BUEDERICH reeds eerder hun deel te hebben overgedragen aan Diede-

rich VAN PALLANT, die het op zijn beurt verkocht aan Jan UBACH VAN UBACHSBERG, stadhouder van de Keurkeulse leengoederen over de Worm.

In 1501 dragen de gebroeders Jan en Adolf GRIJN het erfdeel van hun grootouders Jan UBACH VAN UBACHSBERG over aan Gothard, Willem, Margaretha en Maria VAN STRIJTHAGEN, broeders en zusters. In 1509, bij de deling van laatstgenoemden, houdt Willem VAN STRIJTHAGEN het adellijk huis en de molen aan zich.

In 1535 is Jan VAN STRIJTHAGEN, zijn zoon, heer van de Eyckholt en Ten Driesch.

Zijn dochter huwde met Werner HUIJN VAN AMSTENRADE, die heer van Eyckholt en Ten Driesch was van 1561—1567.

Catharina VAN STRIJTHAGEN was gehuwd met Dirk VAN EYNATTEN REIMERSDAL. Hun dochter Maria van EYNATTEN huwde in 1607 met Jr. Hendrik BEULART zu BEULARTSTEIN.

Zij kochten in 1607 de helft van Ten Driesch en bleven tot 1625 eigenaren van Eyckholt.

Hun zoon Hendrik BEULART, heer van Eyckholt, huwde met Catharina van COLIJN, overleden in 1680. Zij was weduwe van Caspar van SCHWARTZENBERG, schepen van Aken, die in 1661 overleed.

Hendrik BEULART zu BEULARTSTEIN stierf in 1669. Zijn nicht Maria Magdalena BEULART huwde in 1674 met Johan Herman VON HOLTHAUSEN; zij bracht Eyckholt mede ten huwelijk. Zij stierf in 1687, hij in 1701.

Hun zoon Jan Renier baron VON HOLTHAUSEN verheft Eyckholt in 1701. In 1724 is hij kanunnik van Aken; zijn broeder Frans Hendrik baron VON HOLTHAUSEN, die in 1722 met Mechtildes NIJPELS in het huwelijk trad, volgde hem op als heer van Eyckholt.

In 1730 verkocht zij, als eigenaresse van $\frac{2}{3}$ deel van de Eyckholt en Ten Driesch, haar $\frac{2}{3}$ deel in de Driesch aan Frederik Willem van WYLRE, kanunnik van Aken; deze verkocht al zijn bezittingen in 1738 aan de heer van Terworm.

In 1739 verkocht baronesse VON HOLTHAUSEN-NIJPELS haar aandeel, zijnde $\frac{2}{3}$ van het adellijk goed van de Eyckholt aan Vincent Philip Antonius VAN DER HEYDEN VAN BELDÉRBUSCH, heer van Terworm.

In 1750 verkocht Maria Elisabeth CLOTZ haar aandeel in het adellijk huis en leen aan de heer van Terworm.

Sindsdien behoort de Eyckholt tot de goederen van Terworm.

TEN DRIESCH was eveneens een Keurkeuls leen van de Mankamer van Heerlen. Uit het voorafgaande blijkt, dat de lotgevallen van het leen van 1535 tot 1730 waren verweven met die van de Eyckholt en het leen in 1738 verenigd werd met Terworm.

TEN LIECHTEN of LINTERMAER was ten dele leen van Wyckrade ten dele van Keulen.

Sedert 1390 was het verenigd met de Eyckholt.

De schrijver vermeldt helaas geen bronnen, zodat wij zijn gegevens niet daaraan kunnen toetsen. Geheel volledig zijn deze stellig niet.

Met name vermeldt hij niet, dat, zoals wij nader zullen zien, het goed Eyckholt in 1726 voor een derde deel toebehoorde aan Johan Caspar CLOTZ, schepen van Aken.

Hij zegt voorts o.a. dat Frans Hendrik baron VON HOLTHAUSEN, die in 1722 met Mathilde NIJPELS huwde, de broeder was van Jan Renier, de latere kanunnik van Aken, zulks in tegenstelling met de mening van PETERS (Gedenkboek Heerlen 1933), die zegt, dat Frans Hendrik een neef was van Jan Renier. Het wil ons voorkomen, dat PETERS in deze het gelijk aan zijn kant heeft, aangezien Johan Herman in een akte van 17 Juni 1701, die wij straks laten volgen, verklaart, dat zijn tweede zoon, evenals de vader, Johan Herman heette.

Ook maakt hij geen melding van het feit, dat Werner Huen van Amsterrade op 14 Januari 1554 aan An van Strijthagen, dochter van Johan van Strijthagen, Drost zu Kerpen, het stockleen zen Dreysch na zijn overlijden erfelijk overdraagt (K.K. Mankamer Heerle).

Voorts was Geraert van der Lynden in 1482 man van den hove Eychoht „mit den lande dat gelegen is tusschen Herle ende den Eychoht dat zu den hove gehoert“.

In hetzelfde jaar was Lemken van den Driesch „Man van den hove zu den Driesch mit allen zynen zubehoer“ (K.K. Mankamer Heerle).

Jr. Harmen van Gijss genant van Ghoer en zijn echtgenote Agnes woonde 25 Maart 1507 op the Eyckedt (K.K. Mankamer Heerle).

Baron DE CRASSIER zegt, dat het kasteel Eyckholt omstreeks 1760 afgebroken is. Hij put deze wetenschap blijkbaar uit het artikel van P. PETERS in de Maasgouw Maart—April 1926, waarin deze betoogt, op grond van een aantekening in het Trouwboek van de predikant van Heerlen, dat de familie HEUSCHEN in 1760 op het huis Eyckholt woonde.

Deze mening is aan gegronde twijfel onderhevig. Met Eyckholt is hier naar alle waarschijnlijkheid bedoeld de NIEUWE EYCKHOLT, een ongeveer 300 Meter zuidelijk van het kasteel gelegen boerderij, die in 1925 is gesloopt. Het is ons gebleken, dat deze herhaaldelijk met Eyckholt wordt verwisseld en zelfs met OUDE EYCKHOLT wordt aangeduid. Het is zeer wel mogelijk, dat de Nieuwe Eyckholt is gebouwd kort nadat de hof Eyckholt in 1750 is verkocht aan de heer van Terworm en dat de daarbij behorende grond aan de Nieuwe Eyckholt is toegevoegd.

Omtrent de Nieuwe Eyckholt is ons het volgende bekend :

27 Maart 1764 verklaart Mathijs MEENS × Aletta MARTENS, „woonende in Poffendorph schuldig te weesen aan sijn swaeger Jacobus MERCKELBACH weduwnaar van w. Maria MEENS, woonende op den nieuwen Eyckholt, eene som van 100 pattacons, tot onderpand stellende sijn eventueel kindsgedeelte soo hetselve naar doot van sijn vadere Mathijs MEENS op hem sal komen te devolveeren.“ (L.v.O. 2044 blz. 154.)

25 Maart 1765 is Jacobus MERKELBAG, halfwin op den Eyckholt, getuige (hier is klaarlijk bedoeld de Nieuwe Eyckholt). (L.v.O. 2044 blz. 411.)

28 Juni 1766 verklaart Jacobus MERCKELBAG weduwnaar van w. Maria MEENS woonende op den nieuwen Eyckholt, voornemens te zijn zich in tweede huwelijk te begeven met Gertruijd WEERENS en brengt ingevolge den EchtReglement zijn vaste goederen aan. (L.v.O. 2045 blz. 225.)

28 Mei 1770 verkoopt Jacobus MERKELBAG in tweede huwelijk met Gertruijd WEERENS, pagter op den Nieuwen Eyckholt, een stuk akkerland in de Heugde aan Hendrick CRENA, predikant der gereformeerde gemeente alhier. (L.v.O. 2046 blz. 709.)

In het bovenaangehaalde artikel van P. PETERS wordt verondersteld, dat volgens aantekeningen over huisbezoek door pastoor Arnold MOREES in 1785 den ouden Eyckholt bewoond was door Joannes

HEUSCHEN weduwnaar van Joanna LOUSBERGH, met twee zoons, één dochter, een nicht Joanna Cath. MEENS en drie dienstboden en voorts in 1793 door de familie MEENTZ.

Dit laatste leidt hij waarschijnlijk af uit de inschrijving in het Trouwboek van de predikant van Heerlen op 21 September 1793 van Johan Hendrik ROOSENBOOM j.m. van Cunraad met Jenne Catharin MEENTZ j.d. van de hof den ouden Eyken.

Uit het bevolkingsregister van 1796 nu blijkt, dat het huis No. 44, dat na No. 43, zijnde de hoeve Geleen, wordt vermeld, bewoond was door het volgende gezin : Johannes G. HEUSCHEN, oud 45 jaar, Agatha HEUSCHEN, zijn zuster, oud 55 jaar, Hendrik ROSEBOOM, zijn neef, oud 28 jaar × Johanna Catharina MEENS, oud 26 jaar, zomede een dienstknecht en een dienstbode. Op No. 45 d.i. de Eyckholdermolen woonde een molenaar met name Peter Jos. ESDEN, oud 33 jaar, die blijkbaar geen gezin had.

Er is dus alleen sprake van een enkel huis, gelegen tussen Geleen en Eyckholdermolen, waaruit volgt, dat met het huisnummer 44 de Nieuwe Eyckholt, waarvan wij met zekerheid weten, dat deze toentertijd bestond, is bedoeld.

De hiervoren vermelde Hendrik ROOSENBOOM × Johanna Catharina MEENS woonde dus in op de Nieuwe Eyckholt. Het is duidelijk, dat de vermelding van den ouden Eyken op een vergissing berust en de Nieuwe Eyckholt is bedoeld.

Omtrent de omlegging van de Geleenbeek, waarvan in de aanhef sprake is, meent PETERS in zijn meergenoemd artikel in de Maasgouw 1926 Nos. 3—4, dat deze begonnen is op een punt, gelegen tussen de Weltermolen en de Valkenburgerweg, op een afstand van ruim 150 Meter van deze weg en dat dientengevolge de kasteelgrachten niet meer door de Geleenbeek gevoed konden worden. Het peil van de grachten zou immers lager zijn komen te liggen dan dat van de stuwvijver van de molen. Hierdoor zou de watergordel om het gehele kasteel zijn verbroken en het kasteel in minder goed verdedigbare toestand zijn geraakt.

Deze theorie komt ons niet houdbaar voor.

PETERS was waarschijnlijk niet bekend met het feit, dat zich op ongeveer 200 Meter afstand noordelijk van de Valkenburgerweg, d.w.z. tussen deze weg en de Eyckholdermolen, nog voor ongeveer twintig jaar een van mergelblokken gebouwde sluis bevond. Deze sluis had o.i. ten doel het water van de Geleenbeek op te stuwen en naar de oorspronkelijke bedding in het midden van de beemden te doen afvloeien, waardoor de grachten van de Eyckholt, evenals die van het verder stroomafwaarts gelegen kasteel Terworm, naar behoefte van water konden worden voorzien. Het moet als vaststaand worden aangenomen, dat de molen later is gebouwd dan het kasteel en dat toen een gedeelte van de grachten door het opwerpen van een dam van de rest is afgescheiden en als stuwvijver is gebruikt.

(Wordt vervolgd)

W. LINDELAUF

Een huiskapel

op kasteel TERWORM

BINNEN het tegenwoordige grondgebied der gemeente Heerlen lagen eertijds vier adellijke huizen waarvan bekend is, dat er een huiskapel met een bedienende priester aan verbonden was n.l. Ter Weyer te Heerlerheide, Eyckholt, Terworm en Bensenrade.

De toestemming om in zulk een kapel de H. Mis te mogen lezen moest bij de diocesane bisschop worden aangevraagd en verkregen. Een van de beweegredenen, die hierbij werden aangehaald, was de grote afstand tot de parochiekerk. Ook de slechte toestand, waarin zich de wegen tijdens de wintermaanden bevonden, behoorde vaak tot de motieven.

Op 2 October 1781 overleed op kasteel Terworm de huiskapelaan Fr. Chr. Oslender. Alhoewel tengevolge van dit overlijden het mislezen niet gestagneerd werd, omdat de aanwezige rentmeester en econoom de Zeer Eerw. Heer Mager deze priesterlijke bevoegdheid uitoefende, deed de Zeer Eerw. Heer A. Morees, pastoor te Heerlen, op 25 Oct. 1782 het verzoek aan de bisschop van Roermond om mede aan de Zeer Eerw. Heer Breder de toestemming tot mislezen op Terworm te verlenen. De genoemde priester-rentmeester bleek n.l. wegens zaken vaak afwezig te zijn, zodat de baron de Belderbusch verstoken was van het bijwonen der H. Mis.

Welke beslissing de bisschop hierop genomen heeft, blijkt niet uit de aanwezige stukken in het Gemeentearchief van Heerlen.

Hieronder volgt de tekst in het Latijn en in vertaling van de supplique van pastoor A. Morees.

L. VAN HOMMERICH

ADMIRABILE REVERENDE AC AMPLISSIME DOMINE!

Obiit in castro Ter Worm sub parochia de Herle Reverendus Dominus Oslender qui ratione senectutis habebat licentiam celebrandi sacrum in oratorio dicti castri etiam diebus dominicis quibus reverendus dominus Mager receptor et oeconomus in eodem oratorio celebrat; et nunc loco defuncti domini Oslender in praefato castro habitat reverendus dominus Breder sacerdos diocesis Coloniensis, ut, cum dominus Mager receptor saepe ob negotia sit absens, semper adsit sacerdos pro praenobili domino Barone de Belderbusch canonico imperiali capituli Aquensis in dicto castro habitante qui sensus non habet omnino integros et sacrum tamen audire potest. Cum autem domus Ter Worm distet media hora ab eccle-

sia parochiali et viae tempore praecipue hyemali sint difficiles dictusque dominus Breder non posset sacrum celebrare diebus dominicis in ecclesia parochiali nisi hora septima, ideo humiliter supplicat quatenus Excellentissimus ac Reverendissimus Dominus Episcopus ipsi gratiose licentiam concedere dignetur ut in oratorio praefato etiam diebus dominicis et festivis non exceptis quando dominus Mager in eo celebrat, sacrum celebrare possit.

Admirabilis Reverendae ac Amplissimae
Dominationis Vestrae humillimus famulus
A. Morees pastor in Herle.

Op het kasteel Terworm onder de parochie Heerlen overleed de zeer eerwaarde Heer Oslender die wegens zijn hoge ouderdom de toestemming had om in de kapel van genoemd kasteel de H. Mis te lezen, óók op Zondagen, waarop de zeer eerwaarde heer Mager, rentmeester en econoom, in dezelfde kapel celebreert; en nu heeft in de plaats van de overleden heer Oslender in genoemd kasteel de zeer eerwaarde heer Breder, priester uit het diocees Keulen, zijn intrek genomen, zodat, aangezien de heer Mager, rentmeester, vaak wegens zaken afwezig is, er steeds een priester aanwezig is voor de hoogedele heer baron de Belderbusch, kanunnik van het keizerlijk Kapittel van Aken en wonende in genoemd kasteel; hij beschikt wel niet geheel over zijn geestesvermogens, maar kan toch het H. Misoffer bijwonen. Omdat het kasteel Terworm evenwel een half uur gaans van de parochiekerk verwijderd ligt en de wegen, vooral in de winter, slecht zijn, en genoemde heer Breder op Zondagen de H. Mis in de parochiekerk niet kan lezen tenzij om zeven uur, verzoekt hij op grond hiervan onderdanig, het moge Zijne Excellentie en doorluchtige Heer Bisschop behagen welwillend aan hem de toestemming te verlenen om in genoemde kapel ook op Zondagen en de feestdagen niet uitgezonderd, wanneer de Heer Mager celebreert, het H. Misoffer te kunnen opdragen.

Van Uwe doorluchtige Hoogwaardigheid
de zeer onderdanige dienaar
A. Morees, pastoor te Heerlen.

De oorsprong en de betekenis van de „Blauwe Schuit”

Herhaaldelijk werd ons in verband met het trekken van de „Blauwe Schuit” door Heerlens straten op Vredsdonderdag, 25 Februari j.l., gevraagd naar de oorsprong en de betekenis van dit gebruik. Ook het verband met de af te leggen route: Cornelimünster — Aken — Heerlen — Maastricht is niet onmiddellijk duidelijk. Waarom begint deze narrentocht b.v. niet te Keulen, terwijl het eindpunt Maastricht evenmin direct voor de hand ligt.

In de „Gazet van Limburg” van 25 Februari 1949 heeft men een bescheiden poging gedaan om dit folkloristisch gebruik een verklarende achtergrond te geven. De redacteur zegt in zijn artikel o.m.: „Aan deze Schuit, die zoals gemeld, in 1133 van Cornelimünster naar St. Truien was getrokken — welke traditie thans door de Heerlense Carnavalsvereniging de Winkbuule in ere was hersteld — middels een

tocht door die Zuid-Limburgse gemeenten, waar een Carnavalsvereniging bestaat, maakte een ware triomftocht”.

Plaatsen we deze tekst in het kader van de ons betrouwbare geschiedkundige gegevens, dan blijkt het volgende. In de „Gesta abbatum Trudonensium” (chroniek van de abten van St. Truiden) wordt op het jaar 1133 een verhaal opgedist van een schip-op-wielen, dat inderdaad in Cornelimünster was gestart. Het tijdstip van de tocht van deze trekschuit — hij werd n.l. met mankracht voort getrokken — viel evenwel niet samen met de dagen, die onmiddellijk aan het begin van de Vastentijd voorafgaan, zodat hieruit reeds kan worden afgeleid, dat dit verschijnsel in oorsprong niet met de Carnavalsviering als zodanig verband houdt.

Wat was het dan wel? Met het jaar 1133 bevinden we ons midden in de *sociale* beweging. Het waren vooral de handwerks- en handelslieden, die naast het landbouwbestaan nieuwe levensmogelijkheden zochten te verwakelijken. Zij doorkruisten onze streken en reisden van stad tot stad : de nieuwe wooncentra van deze opkomende klasse van mensen. De vakgroep der *wevers* behoorde in het bijzonder tot degenen, die onze wegen bereidsen ⁽¹⁾. Zij waren de „nieuwe rijken”, de krachtig opgekomen bezittende lieden geworden. Sint Truiden droeg hiervan o.m. het maatschappelijk karakter ⁽²⁾.

De chroniekschrijver verhaalt ons nu, dat er in het jaar 1133 een ernstige botsing ontstond te Aken met de weversgroep. In de ogen van iedereen — aldus de tekst in vertaling — behoorden zij tot de meest hoogmoedige klasse. Om nu deze ondragelijke eerzucht aan de kaak te stellen, vervaardigde een arme boerenzoon uit Cornelimünster met behulp van enige zeer invloedrijke Akenaren een schip-op-wielen. Men bezette dit „schip” met enige als narren verklede mensen, genomen uit het Akense gepeupel en dwong de wevers dit rollend gevaarte vanuit Cornelimünster met zijn mensenlast tot binnen de poorten van Aken te trekken. Hier werden de wevers door een grote menigte uitgejouwd en bespot.

Vervolgens liet men de meest weerspannige wevers de tocht voortzetten naar Maastricht (van Heerlen wordt niet gesproken) en van hieruit over Tongeren naar St. Truiden. Mogen we de chroniekschrijver geloven dan zijn de betrokken Akense wevers in laatst genoemde plaats het mikpunt geworden van ergerlijke bespottingen. Ook moesten zij tijdens de nacht bij dit „schip” de wacht houden. Het hele geval groeide uit tot een algemene volksvermakelijkheid, die 12 dagen duurde.

Daarna beraadde men zich, wat er verder met dit rijdend schip moest gebeuren. Verstandige burgers wilden het ter plaatse laten in stukken slaan en verbranden om een einde te maken aan de ontoelaatbare handelingen, die er ten gevolge van de aanwezigheid van deze Akense bespottings- en narrenwagen waren voorgevallen. Het gepeupel wilde evenwel de pret voortzetten en zelf de kar op Brabants gebied brengen. Hiertegen nu rees krachtig verzet bij de hertog van Brabant, die opdracht gaf om met wapengeweld een einde aan deze volksbeweging te maken.

Uit deze feiten blijkt, dat de tocht van de „Blauwe Schuit”, juist genoemd „Narrenschip”, bedoeld was als een éénmalige vorm van bestraffing en vernedering van een bepaalde klasse van mensen, waarop men het in die dagen gemunt had. Het staat historisch vast, dat deze vorm van „humor” in Cornelimünster — Aken tot een algemene volksvermakelijkheid is uitgegroeid, die naar de naburige steden, waarlangs de schuit trok, oversloeg. Het sociale conflict, dat de mensen toen zozeer bewogen heeft, is door de volkshumor opgevangen, die er een eigen inhoud aan heeft gegeven.

Over de ontwikkeling hiervan gaf de te Aken in de Elisenbrunnen kort geleden gehouden tentoonstelling „800 Jahre Karnaval” een uitstekende oriëntering. Het documentatiemateriaal was hoofdzakelijk afkomstig uit het Stadsarchief.

L. VAN HOMMERICH

(1). A. Wrede : Köln und Flandern — Brabant. Kulturhistorische Wechselbeziehungen von 12—17 Jahrhundert.
Köln, 1920. Blz. 53.

(2). H. Pirenne : Histoire de Belgique.
Brussel, 1902. Dl. I, blz. 252.

SOLDATENWERVEN IN VROEGER TIJD

WIJ vinden het thans vanzelfsprekend, dat ieder burger kan opgeroepen worden voor de militaire dienst en in tijd van oorlog leven en gezondheid veil moet hebben voor het vaderland. Dat is echter niet altijd zo geweest. De dienstplicht is pas ingevoerd in de Franse tijd, toen het tegenwoordige Limburg een deel van Frankrijk was. Uit de jonge mannen van twintig jaar werden er toen door loting een paar aangewezen om soldaat te worden, en wel ongehuwden, die recht van lijf en leden waren. Gehuwden en wie een mankement hadden, waren vrijgesteld. De militaire dienst schijnt evenwel geen grote aantrekkingskracht gehad te hebben, ondanks de woorden van Napoleon „dat ieder soldaat de maarschalksstaf in zijn ransel had”, en er dus het vooruitzicht bestond officier te worden. Want velen trachtten zich aan de dienstplicht te onttrekken door te huwen of zich een lichamelijk letsel toe te brengen. Een ander middel voor degenen, die er zich ingeloot hadden, om niet zelf te moeten dienen was het stellen van een remplaçant of plaatsvervanger, die dan voor zijn dienst betaald werd met een bedrag van een paar honderd gulden. Voor sommigen was het remplaçant-spelen een beroep. Zij dienden meermalen achter elkaar voor dienstplichtige lotelingen. Daar bijna iedereen, die het betalen kon, een plaatsvervanger nam, was soldaat-zijn niet deftig.

Pas in 1902 is het remplaçantstelsel in Nederland afgeschaft. Toen werd de persoonlijke dienstplicht ingevoerd.

Vóór de Franse tijd bestond er geen dienstplicht. Alle soldaten waren vrijwilligers, zowel in tijd van vrede als in tijd van oorlog. Het kon echter gebeuren, dat er in tijd van oorlog niet voldoende vrijwilligers te krijgen waren. Dan eiste de regering van de gemeenten een aantal manschappen, die deze moesten zien te krijgen door loting onder de jongemannen of door het werven van vrijwilligers, die dan door de lotingsplichtigen betaald moesten worden.

Dit was het geval in 1702. Toen was een oorlog, bekend als de Spaanse Successieoorlog uitgebroken tussen Frankrijk en Spanje enerzijds en Oostenrijk, Engeland en Nederland anderzijds. De regering te Brussel die de Zuidelijke Nederlanden in naam van de Spaanse koning bestuurde verlangde dat België 10.000 manschappen zou leveren. Hiervan kwamen er 52½ ten laste van het Spaanse deel van het Land van Valkenburg. De heerlijkheid Schaesberg, die daartoe behoorde, moest er 2 leveren.

Teneinde aan de opgelegde verplichting te voldoen, riep de schout der heerlijkheid, Willem Dortant, de ongehuwde jongemannen op om door loting uit te maken, wie soldaat moest worden. Er verschenen er 33. Loting was echter niet nodig, daar er zich twee vrijwilligers aanboden. Dreis Schmeitz uit Palemig, 23 jaar oud en Daem Cruitz verklaarden als vrijwilliger drie jaar te willen dienen voor de som van 29 patacons (1 patacon is 4 gulden) elk, en een ton bier, te verdrinken met de andere jonkmannen. Dit voorstel werd gaarne door de anderen aanvaard. De

gezamenlijke jonkmannen brachten de benodigde gelden bijeen en dronken in broederschap het bier. Ieder betaalde voor zijn aandeel 13 schilling en drie stuiver (1 schilling 60 cent). Dreis Schmeitz gaf 19 van de 29 patacons aan zijn moeder in bewaring. Aldus vermeldt een stuk uit het Rijks-archief te Maastricht (L.v.V. 3322).

Dat vorsten ook nog op andere wijze aan soldaten kwamen blijkt uit de volgende berichten : Johan Baumer uit Heerlen werd in 1749 op weg naar Waldeck in de Hunsrück door ronselaars opgelicht en naar Troppau gevoerd. Hij wist te ontsnappen en kwam via Hongarije, Triëst en Venetië naar huis terug, waar hij in 1750 arriveerde.

In de nacht van 14 op 15 April 1771 werd te Palemig uit zijn woning weggehaald en ontvoerd een jongeman, Joes (Johannes) Muyters, die een lengte had van 7 voet en 2 duim (2,15 m.). Wat was het geval? Wel, de toenmalige koning van Pruisen, Frederik de Grote, een echte soldatenkoning, had een zwak voor grote soldaten. Het regiment der „langen Kerle” genoot zijn bijzondere belangstelling. Hierin dienden alleen kerels van minstens 6 voet (1,80 m.). Daar er echter in zijn gebied blijkbaar niet voldoende mannen van genoemde lengte voorkwamen werden zij met geld, list en geweld, ook uit andere landen gehaald, soms met toestemming van de regering.

Zo stond de vorst van Hessen, die zich „Landesvater” liet noemen, aan vreemde vorsten toe tegen betaling van 60 daalder per persoon met geweld onderdanen tot de vreemde krijgsdienst te pressen.

Bekend zijn de gevallen waarin priesters des nachts werden geroepen om zieken te bedienen, in een gereedstaand rijtuig stapten, en in een kazerne terechtkwamen.

In Palemig had de mensenroof echter zonder toestemming der regering plaats. Daartoe zou de toenmalige landsvrouw van Limburg, Keizerin Maria Theresia zich nooit hebben verlaagd. Maar de ronselaars van de koning van Pruisen waren tot alles in staat. De ontvoering te Palemig had een request van het bestuur van Schaesberg bij de gouverneur van Limburg ten gevolge, met het verzoek om tussenkomst bij de koning van Pruisen, teneinde de ontvoerde te bevrijden.

In dit schrijven deelt de schout het volgende mede : Een troep Pruisische soldaten, gewapend met allerlei wapenen, zijn in de nacht van 14 op 15 April in het huis van Cornelis Scheepers in het gehucht Palemig binnengedrongen en hebben niet alleen de eigenaar, zijn vrouw en zijn knecht vreselijk mishandeld, maar hebben ook een andere knecht ontvoerd, die een lengte had van 7 voet en 2 duim, oud ongeveer 20 jaar. Van tevoren hadden zij hem willen overhalen in dienst van de koning van Pruisen te treden. Zij hebben hem in zijn hemd meegesleurd, verschillende mijlen ver, eer zij hem met enige lompen bedekten. Zij hebben niet nagelaten hem wreed te mishandelen om hem te beletten lawaai te maken. Hij (de schout) is niet in staat de buitensporigheid van deze daad te beschrijven. Hij roept de hulp van de gouverneur van Limburg in, die altijd zijn onderdanen beschermd heeft, om de jongeman weer in vrijheid te stellen. Jammer genoeg is mij het resultaat van het request niet bekend.

J. J. JONGEN

De Heerlense Familie Roebroek

AFSTAMMEND VAN EEN OUD ADELLIJK GESLACHT.

Eerste Gedeelte.

DE oorspronkelijke naam van het geslacht was Hune, ook geschreven Huhne en Huyn, later Hune van Rodenbroich, daarna van Rodenbroich, van Rodenbroeck, ten slotte, einde 16e eeuw Roebroeck, ook Roebroecks, Rodebroecx, Robroecx, Robroeck, etc.

Zij hebben zich genoemd naar het huis en het leen Robroek, gelegen aan de Heerlerheide, ten Westen van de Heerenweg in het broeck, waar het zogenaamde Schroetebeekje ontspringt.

Het huis Robroek (ook genoemd Rodenbroeck of Rodenbroich) was reeds in 1383 in het bezit der familie. Het huis werd in 1918 afgebroken door de N.V. Bergerode ten behoeve van de bruinkoolontginning.

De naam Robroek is naar alle waarschijnlijkheid afgeleid van „rode broek”, d.w.z. laag drassig land. Het Schroetebeekje is een zijtak van de Caumerbeek en voorzag de vijvers van het huis van water. Het stilstaande water van deze vijvers was rood gekleurd ten gevolge van de aanwezigheid van ijzeroer in de bodem en van de zich dicht onder de oppervlakte bevindende bruinkoollaag.

Het wapen van dit geslacht vertoont in zijn oudst bekende vorm een gewoon Sint Andrieskruis in een puntig (middeleeuws) schild (zegel van Symon Hune van Rodenbroech, hangende aan een oorkonde van 25 Mei 1414 — archief kasteel Haag bij Geldern, no. 806).

Karis van Rodenbroich voerde in 1463 een gebogen Sint Andrieskruis van zilver op een veld van keel (rood), gedekt door een helm en deze bedekt door een wrong waarvan een dekkleed uitgaat in de kleuren van het wapen, dus zilver en rood (oorkonde, in stadsarchief te Aken, van 20 Juni 1463).

Voor het samenstellen van het eerste gedeelte van dit artikel werd een dankbaar gebruik gemaakt van de artikelen van Mevr. Hoeberechts-Roebroeck in de „Publications”, no. 70 van 1934, blz. 38—88; van J. M. van de Venne in de „Maasgouw”, jaargang 58 van 1938, blz. 7—8 en eveneens van J. M. van de Venne in de „Maasgouw”, jaargang 72 van 1953, blz. 55—58.

Een zegel uit het jaar 1515 van de zoon van genoemde Karis, die dezelfde naam droeg als zijn vader, toont het wapen geheel gelijk aan dat van zijn vader, alleen de helm draagt nu een helmteken, n.l. een staand hert in natuurlijke kleur (Staatsarchief Dusseldorf, Kellneri Rechnungen no. 2 des Amtes Born, 1511—1523, fol. 56).

Naderhand schijnt nog aan het zegel te zijn toegevoegd het devies : „met moet ende eere”. Alle tot nu toe bekend geworden zegels zijn van vóór 1533. In de 18e eeuw wist de eigen familie zelf niet meer, dat haar voorouders meer dan anderhalve eeuw lang een wapen met een Sint Andrieskruis erop hadden gevoerd.

4 Juli 1383 pachtte Symon Hune van Rodenbroch, leenman van ten Hoefen, van Wilhelm van Caldenborn „die men noemt van den Peerboom”, achttien bunder land en beemd gelegen te Roidenbroich, Wickrader leen, van Wenceslaus van Bohemen, Hertog van Luxemburg, Lotharingen, Brabant en Limburg.

Op Sint Sylvesterdach 1433 doet een andere Symon Hune van Roedenbroich deze achttien bunder in erfpacht over aan zijn broeders Johan en Karys. In de acte staat vermeld dat Simon's „voervaren” deze 18 bunder „in vurtiden van den erffen van den Birboim zo eynen erffpacht genomen haven”. Hieruit valt op te maken, dat deze Simon een kleinzoon is van de hiervoren genoemde.

Naast deze Roedenbroichs vindt men ten tijde van de oude Symon Hune een Gieles van Rodenbroich vermeld : „Gielis van Rodenbrocke (is man van) den hoff zo Kaudenberg” (Register Dobbelsteyn, Wickrader leen no. 21 — Publications no. 22, blz. 187).

Deze Gielis van Rodenbrocke verhiel dus toen (omstreeks 1386) dit leen, ook genoemd Kaldenborn of Klein Caumer, groot in akkerland en weiden 60 bunder. Er bestaat verwantschap tussen beide, Simon en Gillis (zie Maasgouw 1938, blz. 7).

Een gelijknamige afstammeling van deze Gillis van Rodenbrocke, denkelijk zijn kleinzoon, schonk in 1498 een gift aan het Sint Anna-altaar te Heerlen en stelde als onderpand daarvan twee bunder land te Heerleheide gelegen.

In een charter van 23 Juli 1499 komt Gelis van Roedenbroich voor als leenman van de Keur Keulse Mankamer te Heerlen. Op diens zegel valt nog te onderscheiden een schild met een *gewoon* Sint Andrieskruis, zoals gebruikt door Symon Hune van Rodenbroech in 1414.

Gelis van Rodenbroich moet wel omstreeks 1517 overleden zijn, want in 1518 verheft zijn dochter Mechtelt het leen Rodenbroeck met haar echtgenoot Lens, „nae sterffenisse op Rodenbroich”. De verheffing moet dan geschied zijn ten behoeve van een minderjarige zoon. Deze zoon is Gillis (of Gelis) van Rodenbroeck, die het leen verheft in 1523. (Publications No. 22, blz. 311).

Hij was burger van Sittard en had in 1536 het tiende van deze stad. Hij huwde met Sophia Krekelmans. Waarschijnlijk was hij in 1554 overleden. M.i. is hier, in het vervolg van de genealogie, een hiaat — alhoewel momenteel de bewijzen hiervoor nog niet te leveren zijn. Een nadere

bestudering van de gegeven jaartallen wijst echter naar een „vergeten” generatie.

Een nakomeling van Gillis, burger van Sittard, misschien een kleinzoon, met name Jan Roebroeck, werd ook aangeduid als „van Syttert” (acte van de proostdij Meerssen, anno 1584). Hij was gehuwd met Johanna, dochter van Noel Mees (ook genoemd Johanna Noelen).

11 Mei 1588 kocht hij land tussen Haasdal en Schimmert.

3 Juni 1597 woonde hij te Haasdal en overleed vóór 1605. Behalve landbouwer, was hij waarschijnlijk brouwer. Van hem zijn 6 kinderen bekend. Zijn oudste zoon Jan Roebroeck gedoopt in 1588, huwde omstreeks 1609 met Anna van Hagelstein (\pm 1634), dochter van Hubertus Hagelstein \times Catharina Ruth). Zij bezaten o.a. goederen in het Bosscherveld bij Aalbeek. Hij ging later een tweede huwelijk aan met Catharina Debets, dochter van Dirck Debets van Schimmert.

In het register der geestelijke goederen in het staats Land van Valkenburg (L.v.O. No. 254, fol. 2063 en 2064, Rijksarchief Maastricht) vonden we het volgende van hem vermeld :

„Jan Robroex naer sijn vader ende alias Noolen naer sijn moeder, tot Schimmert, nu tot Haasdel gelt jaarlijx (moet jaarlijks leveren) twee vat roggen aan de Kerck tot Schimmert.

Onderpant een stuck lants groot anderhalven murgen op de Baelsbergh regenoot de erfgen. van Tijs Rennen ter eenre, ende ter andere zijde schieten thien offte twaalf stuckskens daer op, voorhoofd Kerke lant gent. de Bosch”.

Jan Roebroeck moet na 1661 overleden zijn.

Zijn oudste zoon, Hubertus Roebroeck gedoopt omstreeks 1610, geboren te Haesdal-Schimmert, huwde vóór 1637 met Margaretha Rentgens, dochter van Matthias Rentgens en Elisabeth Huntgens. Hij vestigde zich te Arensghout onder Hulsberg en had daar een brouwerij. In het hierboven vermelde register (L.v.O. 254) staat van hem vermeld (resp. fol. 2221 en 2256) :

„Hubright Robroex t’Arsgenhouth gelt jaarlijks een vat roggen aen d’Lieve Vrouwe Altaer te Hulsbergh. Onderpant huys en de hoff gelegen t’Arsgenhouth”.

„1657 den 19 Xber (Dec.) : Hubright Robrocx t’Arsgenhouth betaalt drij vaaten ende 3 coppen aen de kerck t’Hulsbergh”.

Hubertus Roebroeck overleed te Arensghout 15 Sept. 1677. Zijn echtgenote ging daarna te Venraij wonen, waar haar zoon Mathias Roebroeck pastoor was. Zij overleed te Venraij 25 Nov. 1686.

Uit hun huwelijk werden acht kinderen geboren, waarvan de zevende, met name Simon Roebroeck, geboren te Hulsberg in 1651, later in Heerlen kwam wonen. Met laatstgenoemde vestigt de familie Roebroek zich opnieuw te Heerlen.

Alvorens hiermede verder te gaan, laten we eerst een genealogisch overzicht volgen van de zojuist besproken oudste generaties, doch alleen in de rechte lijn :

Gielis van Rodenbrocke, ± 1386.

N.N. van Rodenbrocke.

Gillis van Rodenbrocke, 1498.
Overleden omstreeks 1517.

Gillis van Rodenbroek, 1523.
Burger van Sittard, + vermoedelijk in 1554,
× Sophia Krekelmans.

Jan Roebroek „van Syttert” 1584,
+ vóór 1605;
× Johanna, d.v. Noel Mees,
ook genoemd Johanna Noelen.

Jan Roebroek, gedoopt 1588,
brouwer van beroep, + na 1661.
± 1609 × I Anna van Hagelstein + 1634.

Hubertus Roebroek, ged. Haesdal ± 1610,
+ 15 September 1677,
× Margaretha Rentgens.

Simon Roebroek, ged. Hulsberg 1651,
+ te Heerlen 26 Juni 1691.

Tweede gedeelte

Genoemde Simon Roebroek, geboren in 1651 te Hulsberg, vestigde zich te Heerlen, alwaar hij op 28 Jan. 1678 in het huwelijk trad met Maria Quaedvleigh.

In het doopboek van de Pastoor vinden we van hen zeven kinderen vermeld.

Simon Roebroek overleed, zoals gezegd te Heerlen 26 Juni 1691. De weduwe komt voor in het Leggerboek der Domeinen, ca. 1711 (L.v.O. 194, Rijksarchief M'stricht, fol. 175 ro.). „Simon Roebroek wede. verclaert jaerlix te leveren wegens een weijde uijt de post van Anthoen en Hendrik Quaedvleigh, groot een halff boender, en een stuck land groot een morgen, reijgent. Geurd Leufkens, d'ander Jen Soens, voorhoofd eenen voetpad gaende na de olijmoolen, d'andere een wegh, belast s'jaers met drij vaten rogge en seven vaten een molster haver”.

Uit een acte van 13 Nov. 1721 blijkt, dat de Wede. en erfgenamen van wijlen Simon Rhobroek in de *Dorpstraat* woonden (de tegenwoordige Emmastraat) naast Lennert Boest, gehuwd met Encken Wetzels. (Gichtregister L.v.O. no. 2035 blz. 248, Gemeente-archief Heerlen).

De weide achter het huis van Lennert Boest kwam uit aan de „*Gasthuijs-*

wegh", waaruit wel valt af te leiden, dat dus ook het oorspronkelijke woonhuis van de familie Rhobroeck dicht bij de Gasthuisstraat lag.

Uit acten van 8 Mei 1732 en 10 Nov. 1732 (L.v.O. 2036, blz. 525 en 560) concluderen we, dat tussen dit huis van de familie Roebroeck en het huis „Den Helm” (hoek Gasthuisstraat) twee huizen lagen : één van de familie Schils en één van de erfgenamen Hendr. Dicks en Paters.

De zoon van Simon Roebroeck, genaamd Hubertus, gedoopt te Heerlen 21 April 1685, huwde te Heerlen 25 Juni 1719 met Petronella Fransen. De eerste April 1727 kocht Hubertus Rhobroeck van Johannes Dautzenbergh × Johanna Dortans „eene weijde ofte graswas, gelegen aen den Hoppenhof achter de gebrande plaets”. De weide, groot 159 kleine roeden, werd begrensd als volgt : „Eene lange sijde Hubert Vliexs, de andere het veltjen genaempt Schinkel steegh, een hoofd den Coopere”. De prijs bedroeg 51 stuiver per kleine roede. (Gichtregister L.v.O. 2036, blz. 171. — De Hoppenhof lag ter plaatse thans begrensd door Geerstraat, Parallelweg en Stationsstraat. — De Gebrande Plaats was het terrein, omvattende de hoek van de tegenwoordige Willemstraat en Stationsstraat, met de aangrenzende percelen tot aan de Hoppenhof).

Als „gezwooren chirurgijn der Hoofbancke Heerlen” verrichtte hij met de schepenen talrijke lijkschouwingen, zo o.a. :

27 Juni 1735 te Nieuwenhagen, waar Elsken Gielkens vermoord was (L.v.O. 2037, blz. 212).

20 Juni 1736, in zijn eigen woning, waar Leonard Cloot overleden was tengevolge van de trap van 'n paard (L.v.O. 2037, blz. 306).

5 Aug. 1736 aan de Haembeuckt en huize van Hendrik Ploum, waar de zoon overleden was door 'n trap van 'n koe (L.v.O. 2037, blz. 313).

14 Oct. 1737 te Bensenraede, waar 't zoontje van Laurens van den Eschen overleden was door 'n trap van 'n paard (L.v.O. 2307, blz. 385).

7 Dec. 1737 te Welten op de hof ten Dohm, alwaar Joannes Douven overleden was. Deze „soude op sijn hoofd van sijn peert afgeschooten off gevallen zijn” (L.v.O. 2037, blz. 393).

22 Juni 1738 bij de Gracht aan de Heerleheijde, waar Hendrick Sijstermans volgens verklaring van de buren enige dagen geleden „van de overdinne tot op de onderste dinne in de schuere afgevallen was” (L.v.O. 2037, blz. 413).

23 Juni 1738 te Rhoebroeck aan de Heerleheide, waar Ida Douven, kind van de weduwe Peter Douven in een waterpoel verdronken was (L.v.O. 2037, blz. 413).

25 Dec. 1739 te Nieuwenhagen ten huize van Jan Vlecken den den Ouden, waar diens zoon Jan overleden was aan een hoofdwonde.

29 Oct. 1740 begaven de schepenen Hermanus Croon en Carl Lamberts zich naar het huis „van onsen geswoeren chirurgijn, mr. Hubertus Rhoebroek”. Zij vonden daar „achter in sijn caemer te bedde leggende seekeren patient hem noemende Gerardus Vleugels den jongen, denwelcken seer misseraebel aen sijn hoofd was geque(t)st”. Dit was het gevolg van 'n burenruzie, waarbij hij het onderspit had moeten delven.

- Hubertus Rhoebroek overleed te Heerlen 30 Sept. 1747 in de ouderdom van 62 jaar, zijn echtgenote, Petronella Franssen overleed 19 Febr. 1749. Uit hun huwelijk zijn geboren vier dochters en vijf zoons. Deze zoons zijn:
1. *Joannes* Simon, de oudste, gehuwd met Elisabeth Wouters van Beek. Hij was chirurgijn aldaar.
 2. Mathias, gehuwd met Maria Elisabeth Hoene. Deze volgde zijn vader op als chirurgijn van de Hoofdbank Heerlen.
 3. Henricus, gehuwd met Maria Catharina Bisschops. Hij was landbouwer en pachter.
 4. Antonius Joseph, gehuwd met Joanna Maria Josepha de Ghistelle. Deze was koopman en woonde in 't ouderlijk huis i.d. Dorpstr.
 5. Wilhelmus, de jonste zoon, ongehuwd, heeft zich te M'tricht gevestigd. (Wordt vervolgd)

JO HORST

taal en **VARIA** historie

„TIETZ-OP”

Gelijk in meerdere andere Duitse steden het geval was, werd op het einde der vorige eeuw ook in Aken door Leonard Tietz een groot warenhuis gevestigd. Vanzelfsprekend ging een dergelijk groot bedrijf met de tijd mee en bracht het telkens weer de nieuwste snufjes op het gebied van de mode enz. En zo gebeurde het dan ook, dat Tietz omstreeks 1900 een der eerste zaken in deze streken was, die de voordien nog onbekende stijve bolhoed aan de markt bracht. En het was in die tijd heus geen sinecure om nieuwe modeartikelen bij het „ouderwets” publiek aftrek te doen vinden, want met vele nieuwigheden werd nogal gauw de spot gedreven. Wij herinneren ons nog goed, dat de eerste mannen het „waagden” zich met een dergelijke bolhoed op straat te vertonen. Daar was werkelijk een zekere moed voor nodig. Zij waren immers al dadelijk het mikpunt van de jeugd, die de dragers van dit nieuwe product spottend narietp : „Tietz-op”. Van lieverlede sprak men in Heerlen en omgeving van een „tietsch” (van: Tietz). Nog heden ten dage wordt door de oudere generatie een bolhoed met „tietsch” aangeduid. Deze hoed heeft intussen zijn gloriëtijd gehad, want tegenwoordig wordt een hoed van een dergelijk model slechts zeer sporadisch meer gedragen.

Typerend is, dat bij niet weinigen de bolhoed ook werd betiteld met „Tietz-op”. Zo lazen wij in een plaatselijke courant van 18 November 1903 de volgende advertentie : „Gevonden in de Akerstraat te Heerlen een zoo goed als nieuwe „Tietz-op”. Tegen betaling dezer annonce terug te bekomen café „Zur Stadt Aachen”.”

Zulks was ook het geval in Kerkrade, hetgeen moge blijken uit het feit, dat 't refrein van de Carnavalsschlager van Kerkrade uit 't jaar 1953, getiteld „Der tietsj-op” begint met de woorden: „Der pap, dea hat der tietsj-op op”. Wij vonden het niet onaardig deze „ware gebeurtenis” aan de vergetelheid te ontrukken. Wellicht ook interessant voor de etymologen!

„LÜTZEN”.

Na een verblijf van enkele jaren te Amstenrade, alwaar hij in het huwelijk trad met Maria Josefa Meulenberg, vestigde zich omstreeks 1860 te Heerlen Johann Heinrich Lütz, geboren te Keulen op 5 Mei 1823. Hij woonde o.a. te Vrusschemig, in de Gasthuisstraat en later te Caumer, alwaar hij stierf op 6 April 1891. Op z'n „Kölnisch plat” kon hij zo echt gezellig praten. Zijn gesprekken hadden als regel een humoristische inslag. Hiervan getuigen o.a. zijn uitdrukkingen: „Monnika-schpek” (spek, zo rekbaar als een harmonica), „Fingelingsbotter” (Fingeling = bekende gevangenis te Aken) en „Rapalle-wek” (witbrood, zo genoemd naar bakker Rapaille te Klimmen, die met een hondenkar naar de omliggende dorpen trok om brood te verkopen), waarmede hij minder goede kwaliteiten der betreffende producten typeerde.

Lütz oefende het eenzaam beroep van behanger en huisschilder uit. Eigenlijk wordt hiermede teveel gezegd, want zijn taak bestond hoofdzakelijk uit het „witten” der woningen. Laten wij hier even de bekende oud-Heerlenaar M. J. H. Kessels aan het woord, die in zijn schets „Kermis” het volgende schrijft : „’s Zaterdag vóór de kermis stegen de werkzaamheden ten top; de laatste loodjes wogen ook hier het zwaarst. De bekende figuur, de lange Lütz, een kunstenaar in het opknappen der huizen van buiten, was van drukte als overspannen. In iedere straat was hij tegelijk. Men wete, dat te dien tijd alle huizen gewit waren, dat is met kalkwater beschilderd. Het eene geheel wit, het andere iets blauw of groenachtig, of met een rose tintje, weer elders een variatie met een geelachtig kleurtje, terwijl slechts weinige grijs- of cementachtig gekleurd waren. Onderlangs een breede zwarte rand van gewoon zwartsel of bij de betere klasse met teer behandeld. Ieder huis kreeg met kermis zulke vernieuwing van aanzien. Niemand, zelfs niet de allerarmste zou het in zijn brein zijn opgekomen om op dezen regel eene uitzondering te maken of ook maar een enkel jaar in gebreke te blijven”.

Ook in de wijde omtrek van Heerlen werd gretig van de diensten van Lütz gebruik gemaakt. Geen wonder, dat Lütz, die uitblonk in vakmanschap, alom bekendheid genoot. Hij immers was de „witter”, die onmisbaar was geworden en aan wien men in het volste vertrouwen jaar op jaar het witwerk opdroeg. Allengs sprak het volk niet meer van „witten” maar van „lützen”. Hier en daar spreken op de dorpen ouden van dagen heden nog van „lützen”. En vaak genoeg komt men ook nog de uitdrukking : „Alles in einem Strich, zag der Lütz”, tegen.

Wellicht iets voor de leden van „Veldeke” om hiervan nota te nemen. „NEUJE TOEËN”.

Gedurende enkele decennia van de tweede helft der vorige eeuw fungeerde te Heerlen als veldwachter Jan Antoon Schepers, alhier geboren op 11 Oct. 1839. Voordien was hij o.a. ook herbergier. In 1904 werd hij gepensionneerd. Hij overleed op 15 September 1907. Schepers was een nogal rijzige figuur, droeg een baard en was als regel voorzien van een lange, rieten stok. Deze stok, die door jong en oud werd gevreesd, hanteerde hij met méér succes dan de pen, want het maken van processen-

taal was niet z'n „fort” noch zijn lievelingsbezigheid. Geleek het veldwachterlijk van Schepers wel iets op een „Sinterklaas”, z'n stok deed meer denken aan de roede van „Zwarte Piet”. Overigens was hij een gemeidelijke baas, die ook op tijd z'n glaasje dronk. De verleiding hiertoe was groot, want menigeen stelde er toen een eer in „der boa” (van: bode), gelijk een veldwachter toen werd betiteld, te mogen tracteren. En men bleef ook maar wat gaarne met zo'n „autoriteit” bevriend. Doordat Schepers als geboren en getogen Heerlenaar hier zoveel jaren in functie was, werd hij door de ingezetenen meestal kortweg met zijn voornaam genoemd dus : „der Toeën” (van : Antoon, Toon). En zo kon het dan gebeuren, dat die aanduiding hoe langer hoe meer de betekenis ging krijgen van veldwachter, zonder dat men er op de duur bij nadacht, wat de oorsprong van „der Toeën” was. Vooral bij de jeugd was zulks het geval. Geen wonder dan ook, dat, toen in 1899 in de kom der gemeente een nieuwe veldwachter werd aangesteld (i.c. Paul Joseph Jansen, die velen zich nog wel zullen herinneren), deze „der neuje Toeën” werd genoemd. De functie van veldwachter werd dus aangeduid met de voornaam van een persoon, die haar gedurende enkele tientallen jaren had vervuld. — „Veldwachter” of „boa” werd dus : „Toeën”. „De taal is gans een volk”, zegt men wel eens!

„GEDAAN TE HORBACH, PRUISSEN, . . .”

Wanneer in vroeger jaren een Heerlenaar een bepaald werk had beëindigd of wanneer hij b.v. een einde maakte aan het kaartspel of welke andere bezigheid ook, dan kon men hem niet zelden horen zeggen : „Gedaan te Horbach, Pruisen . . .”. Ook thans wordt deze uitdrukking nog wel door sommigen gebruikt.

Hoe deze is ontstaan, zullen we hier vertellen. Zoals thans nog het geval is, was ook vroeger voor het opmaken van huur- of koopcontracten zegelrecht ingevolge de Zegelwet verschuldigd. Het „gezegeld papier” zoals de volksmond het in de regel noemde, ofwel de in plaats daarvan benodigde plakzegels had men vroeger, wanneer men een onderhandse akte moest opmaken, maar niet dadelijk bij de hand. Registratiekantoren waren er slechts enkele in Limburg. Ook zat men met de moeilijkheid, dat men dan met „Hollands” geld moest betalen. En dat was hier zeldzaam, want in het grootste gedeelte van Limburg was nagenoeg uitsluitend Belgisch en Duits geld in omloop. Om nu deze moeilijkheid te omzeilen, maakte men in Heerlen 'n akte op als zijnde geschied te Horbach (Pruisen), de kortstbijgelegen plaats in het Duitse grensgebied en . . . daar was geen zegelrecht verschuldigd. Het gebeurde meermalen, dat men ook metterdaad naar Horbach toog en daar de akte opmaakte, althans ondertekende. Gebeurde dit laatste niet, dan schreef men hier de akte of het contract en zette er zonder meer onder: „Gedaan te Horbach, Pruisen . . .”. Al was dit dan strikt genomen een wetsontduiking, toch deed men dit niet om geldelijk voordeel te behalen, doch uitsluitend omdat men zo bezwaarlijk in het bezit kon komen van „gezegeld papier” of plakzegels. En zo ontstond dan de uitdrukking : „Gedaan te Horbach, Pruisen . . .”.

J. TH. JANSSEN